

Mâtûrîdî'nin Kur'an Kıssalarını Tevilde Müracaat Ettiği Kaynaklar*

Harun Savut

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Assoc. Prof., Ankara

Yıldırım Beyazıt University

İslami İlimler Fakültesi / Faculty of Islamic Sciences

harun.savut@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2058-9257

Öz

Kur'an-ı Kerimdeki kıssalar ilahi hedef ve amaç doğrultusunda, Kur'an'a özgü bir üslup ile aktarılmıştır. Kur'an kıssalarında bazı hususlar mübhem bırakılarak açıklanmamıştır. Kıssaların konu edildiği ayetler tefsir edilirken öncelikle Kur'an, sünnet ve sahabenin kavillerine müracaat edilerek ayetlerdeki belirsizlik giderilmeye çalışılmıştır. Müfessirler kıssaların anlatımında boşlukların doldurulması ve mübhem bırakılan hususların aydınlatılması amacıyla zikrettiğimiz temel kaynaklar dışında başka kaynaklara da bakma ihtiyacı hissetmişlerdir. Resulullah'ın (sav) İsrail oğullarından bilgi aktarımına müsaade eden hadislerini temel alan müfessirler Ehl-i kitabın kaynaklarından da alıntılar yapmışlardır. Bu şekilde alıntılanan bilgilerde İslam'ın değerleri ile çelişmeme prensibi temel şart olarak belirlenmesine rağmen bu uygulama pek çok yanlış malumat ve hurafenin tefsirlere girmesine neden olmuştur. Mâtûrîdî'nin yaşadığı döneme gelindiğinde ise pek çok müfessirin İsrâiliyyât kavramı ile tanımlanan bu tür bilgileri Kur'an kıssalarının anlaşılmasında yardımcı malzeme olarak kullandıkları görülmektedir.

Mâtûrîdî çok yönlü ilmi kişiliği ile tanınan, tefsirde dirayet yönü öne çıkmakla birlikte rivayeti de sık sık kullanan bir müfessirdir. Tefsirindeki muhakeme gücünü sebebiyle onun *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı dirayet türü tefsirlerin en önemlileri arasında

---

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Harun Savut).

Geliş/Received: 25 Temmuz/July | **Kabul/Accepted:** 8 Eylül/September 2022 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2022

Atıf/Cite as: Harun Savut, "Mâtûrîdî'nin Kur'an Kıssalarını Tevilde Müracaat Ettiği Kaynaklar= The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an", Danisname 5 (Eylül/September 2022), 133-159. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7090835>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

sayılmıştır. Mantık örgüsünün kuvvetine rağmen Mâturîdî de çağdaşı müfessirlerle benzer kaynaklardan istifade ederek *Te'vîlât*'ı yazmıştır. Onun çağdaşları ile benzer kaynakları kullanması, *Te'vîlât*'ta söz konusu hurafelere yer verme ihtimalini akla getirmektedir. Bu bağlamda, İsrâiliyyât temelli haberlerin Mâturîdî tarafından kullanılıp kullanılmadığı sorusu cevap beklemektedir. İsrâîlî kaynaklardan faydalanmama durumunda onun kıssaların tevilini için ne tür bir yol izlediği de cevaplanması gereken bir diğer sorudur. Mâturîdî, kendinden sonraki müfessirlerin pek çoğunu etkilemiş, dönemindeki birikimi sonraki nesillere aktarmış, yaşadığı dönem ile sonrası arasında köprü olmuş bir alimdir. Bu sebeple onun Kur'an kıssalarını tevilde esas aldığı kaynakların tespiti, sonraki nesillere aktardığı bilginin değerinin belirginleşmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mâturîdî, Kıssa, Mübhem, İsrâiliyyât, *Te'vîlâtul-Kur'ân*.

The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

Abstract

The stories in the Qur'ân are conveyed in a style unique to the Qur'ân, with a divine goal and purpose. Some of the issues in the story of Qur'ân are not explained by leaving them obscure. While interpreting the verses in which the stories are discussed, the ambiguity is eliminated as much as possible with the help of the Qur'an, the Sunnah and the words of the Companions. The commentators needed to use other sources besides the basic ones in order to fill the gaps in the narration of the stories and illuminate the obscure issues. The comentators who select as the baseline the hadîths that allow the Messenger of Allah (pbuh) to transmit information from the sons of Israel also quoted from the sources of Ahl al-Kitâb. Although the principle of non contradiction with the values of Islam is determined as the basic condition in this way of quation, this practice caused the entrance of commentaries many false information and superstitions. When it comes to the period in which Mâturîdî lived, it is seen that many commentators used this kind of information, defined by the concept of İsrâiliyyât, as auxiliary material in understanding the stories of the Qur'ân.

Mâturîdî is a commentator who is known with his versatile scientific personality, and who uses narration frequently, although the method of dirayah is seen as prominent in his interpretation. Due to the power of reason in his commentary, his work *Ta'vîlât al-Qur'ân* is considered among the most important dirayah interpretations. Despite the strength of his logic, Mâturîdî wrote *Ta'vîlât* by benefiting from similar sources with his contemporary commentators. It is possible that he also included these superstitions in his *Ta'vîlât* because of his use of similar soruces with his contemporaries. In this context, the question of whether the news based on İsrâiliyyât is used by Mâturîdî or not, remains to be answered. If he did not use Israeli sources, what kind of way he followed for the interpretation of the stories is another question that needs to be answered. Mâturîdî is a scholar who influenced many commentators after him, transferred the knowledge of his time to the next generations, and became a bridge between his time and later periods. For this reason, it is important

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

to determine the sources on which he uses in interpretation of Quranic anecdotes, in terms of clarifying the value of the knowledge he transfers to next generations.

Keywords: Tafsir, Māturīdī, Story, Vague, Isrāīliyyāt, *Ta'wīlāt al-Qur'ān*.

Summary

Māturīdī interpreted the Qur'ān in *Kitāb al-Tawhīd* by adhering to the system that he identified as the ways that lead people to knowledge/science and drew the conceptual framework with the naming of al-'iyān, khabar and deduction. He accepted the news brought by prophets as the most accurate and reliable information since the information was proved with clear evidences/miracles. According to him, The Qur'ān, which was revealed to the Prophet Mohammed, contains absolute and correct information. Just as there is no problem with the accuracy of the news that reach us as mutawatir from the Messenger of Allah (pbuh), news that are certain to the Prophet are also accepted as evidence. Apart from these, the news used in the interpretation of the verses should not be contrary to the Qur'ān. Since such news is likely to be true as well as false. For this reason, the news, which will be used to determine the intention of God, should be considered. Māturīdī considers the deduction together with forward thinking and contemplation.

Māturīdī used sources by adhering to these basic parameters while interpreting the stories of the Qur'ān. In this context, like other commentators, he applied to the Qur'ān, Sunnah and sayings of the Companions, and included the views of the successors and the commentators before him. He drew attention to the news based on Isrāīliyyāt to criticize them.

Māturīdī used the Qur'ān as the primary source in the interpretation of the Qur'ānic stories, and while doing this, he displayed an approach that centered on wisdom. He questioned why the stories are mentioned in the Qur'ān rather than the person, time and place, argued that the message of the verses will be understood by the correct determination of the wisdom. It is possible to observe the approach of determining the divine wisdom and purpose in almost every story interpreted in *Ta'wīlāt* and his effort to guide interpretation in the direction of divine wisdom.

Māturīdī also the hadīths in interpreting the stories, but he did not characterize the hadīths as marfu', instead he used the term narration, khabar or even story for them. He hesitated to accept hadīth narrations that he thought conflicting with the Qur'ān and did not use them in the interpretation of the verses. Even though the hadīths in question were mashūr and ma'rūf and were cited by other commentators, for Māturīdī they cannot be valid source to make a judgement with.

Māturīdī, like other commentators, conveyed from the Companions and included their sayings in his tafsir. It is seen that 'Abdullāh Ibn 'Abbās and 'Abdullāh b. Mas'ūd came to the fore among the Companions., However, he did not use sayings of the Companions as often as his contemporary commentators did, and he was picky in this regard.

Another source that Māturīdī refers to in the interpretation of stories is the views of the successor scholars. He conveyed opinions from many of the successor scholars. Hasan al-Basrī has a privileged place among these scholars. Since, when we look at the transmissions, he made from Hasan al-Basrī and the comments he brought to these

transmissions, it is understood that he had a great influence on the shaping of Māturidî's power of intuition in tafsir. However, he did not approve of Hasan al-Basrî's every view., He criticized some of his explanations for the interpretation of stories. This was because of his adherence to the criteria that he set for interpretation.

Since Māturidî mostly conveyed the information which are narrated by the scholars before him with the passive form, it is not possible to determine to whom belongs most of the views he quoted. However, it is understood that Māturidî used the explanations of the successors of the successors or the later period commentators, considering a few scholars, whose names and views are mentioned by him.

The use of different narrations about Ādam's two sons shows that the exegete is well-versed in most of the information conveyed about the verses. He must have used similar sources with contemporary commentators. This indicates that the geography, which we define as Turkestan in the period when Māturidî lived, had the same accumulation of knowledge as the region that we can define as the center. When the methodology of Māturidî about the narration of different views are analyzed, it reveals that he did not hesitate to mention the reasons for even the views that he did not accept. This is a method that neither contemporaries nor commentators who lived in later periods did not use. Some commentators have been content with narrating and explaining the reasons of the opinions they accepted, while some commentators preferred to weaken the opposed narration or to strengthen the narration they accepted.

When it comes to Māturidî, the situation is different. He also listed the reasons of those who defend the view he opposes. Sometimes he did not even say which view he preferred, instead he tried to determine the purpose of the verses. It is not very common in tafsir to justify two different views before determining the purpose of the verse. This approach reveals the breadth of his perspective. At the same time, he sources he used may be more comprehensive than the sources used in the central geography. Because, although the contemporary commentators presented different ideas, they did not mention the reasons of those who defended them. These data give the impression that the diversity of thought in the Turkestan's scientific environment is also enhanced by the diversity of sources.

The method he followed in tafsir of the Qur'ān largely protected Māturidî from using Isrāilī narrations in the exegesis of stories. Like he did not use the information based on Isrāilīyyat, which is included in the tafsir and does not comply with the basic principles of Islam, he did not hesitate to describe them as superstition. Despite his sharp attitude, Māturidî also included some transmissions that could be included in the scope of Isrāilīyyāt, albeit very little. He did not directly refer to the sources of Ahl al-Kitāb, but transferred this information from the scholars before him. In other words, the information originating from Isrāilīyyāt used by him is generally the explanations he conveyed from the sources he cited, and the explanations brought by previous scholars to the relevant subject. Although the information in question is evaluated within the scope of Isrāilīyyāt, which Islamic Sharia does not reject, Māturidî quoted them not for deduction, but generally to show the impossibility of reaching a final decision based on this information. As a result, Māturidî's skeptical approach to the news about the stories from the commentators protected *Ta'wīlāt* from the news

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

originating from Isrāīliyyāt. Thanks to the method he applied, wisdom and deeds came to the fore, the drawbacks of including the knowledge of Isrāīliyyāt in interpretation were partially eliminated, and even the knowledge based on Isrāīliyyāt became dysfunctional.

Giriş

Tefsir mukaddimleri müfessirlerin tefsirlerinde izleyecekleri yöntem ve usul hakkında verileri içermesi açısından önem arz etmektedir. Çoğu müfessir eserlerini yazma sebeplerini ve ayetleri tefsir ederken takip ettikleri usulü açıkladıkları bir mukaddimeyi tefsirlerinin başına yazmışlardır. Müfessirin birçoğu söz konusu mukaddimelerde, eserlerini yazarken müracaat ettikleri kaynaklara da temas etmişlerdir. Bu sebeple tefsirlerin mukaddimleri, müfessirin tefsirinde izlediği metot, yöntem ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi almak için müracaat edilecek yerlerdir.

Mâturîdî'nin *Te'vilatu'l-Kur'an*'ı çok kısa sayılabilecek bir mukaddime ile başlamaktadır.¹ Mukaddimedede Mâturîdî tefsir ile tevil birbirinden ayırarak ikisi arasındaki farka değinmiş, tefsirin ashaba, tevilin ise fakihlere ait olduğunu söylemiştir. O, ilahi beyanın neyi amaçladığını bilmenin ancak işin iç yüzünü bilmekle olabileceği kanaatinde. Ona göre sahabe ayetlerin nüzulüne sebep olan olaylara şahit olmuşlardı. Bu sebeple onlar ayetlerin hangi olay veya konuda indiğini biliyorlardı. Tefsir yapan kişi söylediğine Allah'ı şahit tuttuğu için Kur'an'ın inişine şahit olmayanın ayetleri tefsiri doğru değildir.

Mâturîdîye göre sahabe dışındakiler nüzule şahit olmadıkları için ayetleri ancak tevil edebilirler. Zira tevil, sözü muhtemel anlamlarından birine göre yönlendirmektir. Tevilde kişi muradı ilahiden haber vermemekte, "Allah bu beyanı ile şunu murad etti, şunu kastetti" gibi iddialarda bulunmamaktadır. Yani teviden Allah adına bir açıklama anlamı çıkmamaktadır. Tevil yapan açıklamaya çalıştığı ayetin çeşitli anlamlara yönelik ihtimaller taşıdığını bilir ve söylediklerinin insanların dile getirdikleri hususlardan olduğunu farkındadır. Mâturîdî'ye göre tevil yapan kişi: "Allah bu beyanı ile şunu murad etti" veya "şunu kastetti" dememekte, sadece şöyle bir ifade kullanmaktadır: *"Bu ilahi beyan şu ve şu manalara yönelik ihtimaller taşımaktadır, benim bu söylediklerim insan oğlunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'ani beyanın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır."*²

Mâturîdî tefsirinin mukaddimesinde tefsir ile tevil arasındaki farkı

1 Bazı araştırmacılar Te'vilat'ın mukaddimesinin Maturidi'ye aidiyetinin şüpheli olduğunu söylemişlerdir. Bk. Şükrü Özden, *"Mâturîdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:149; Bekir Topaloğlu, *"Te'vilâtü'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41:32.

2 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Basellûm (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005), 1:349.

beyan etmekle yetinmiş, tevilde izleyeceği metot hakkında bilgi vermemiştir. Onun yazdıklarından hangi kaynakları kullanacağını bilgisine ulaşmak da mümkün değildir. Bununla birlikte onun tefsiri incelendiğinde *Te'vîlât*'da yer alan rivayet, görüş ve düşüncelerin hangi kaynaklardan alındığına dair neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır.³ Bu sebeple konuyu tefsir ilminin ana kaynakları çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

1. Mâturîdî'ye Göre Bilginin Kaynakları

Mâturîdî'nin Kur'an kıssalarını tevilde kullandığı literatürü tespitten önce, ona göre bilgi edinme yollarının neler olduğunu belirlemek gerekir. Zira bilginin kaynağına bakışı onun kıssaları tevilde temel hareket noktasını bize işaret edecektir. Mâturîdî'ye göre bilginin menşeinin ne olduğunun tespiti,⁴ onun kıssaları tevilde müracaat ettiği kaynakları ve bu kaynaklardan ulaştığı malumatı nasıl analiz ettiğinin izini sürmemize de katkı sağlayacaktır. Mâturîdî *Te'vîlât*'ın mukaddimesinde açıklamadığı konuyu *Kitâbu't-tevhîd*'de ele almış, dini bilme yollarını işitme/sem ve akla bağlamıştır. Bu bağlamda o, insanı bilgiye/ilme ulaştıran yolları ise *el-'iyan*, *haber* ve *nazar/lakıl* olarak belirlemiştir.⁵

1.1. el-'İyân: Mâturîdî'nin beyanına göre el-'iyan duyular ile elde edilen bilgiyi ifade etmektedir. Bu tür bilgi en sağlam bilgiyi oluşturur.

1.2. Haber: Mâturîdî Allah'tan Peygamberlere, Peygamberlerden de bize ulaşan haberleri Ahbâru'r-rusul olarak tanımlamıştır. Mâturîdî'ye göre peygamberlerin getirdikleri haberler, bu haberleri doğrulayan/ispatlayan açık delillerle birlikte, bu sebeple de Ahbâru'r-rusul'den (peygamberlerin haberleri) daha doğru, daha sağlam hiçbir haber yoktur.⁶

Mâturîdî'ye göre Ahbâru'r-rusul'den bize ulaşanlar yalan söyleme ve hata yapması muhtemel kimseler yoluyla gelmiştir. Zira bu bilgileri aktaran insanların ismetlerine ve sıdklarına dair bir delil yoktur. Bu sebeple Mâturîdî, bahsi geçen haberlerden bize ulaşanları mütevatir ve ahad haber olarak iki ana gruba ayırmıştır. O, mütevatir haberin delilliğinde/kaynaklığında hiçbir sorun görmemiş, mütevatir derecesine ulaşmamakla birlikte Hz. Peygambere (sav) refi' kesin olan haberleri de delil olarak kabul etmiştir. Ona göre bu tür haberler karşısında içtihadın terki gerekir.

Mâturîdî bunlar dışında kalan ahad haberlere doğruluk veya yanlışlık

3 Talip Özdeş, "İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 54.

4 Sönmez Kutlu, "Bilinmeyen Yönleri ile Türk Bilgini İmam Mâturîdî", *Dini Araştırmalar* 5, no. 15 (2003): 14-18.

5 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiyye: Câmîâtü'l-Mısriyye, ty.), 4-11.

6 Mâturîdî, peygamberlerin rüyalarının da 'iyan gibi olduğunu söylemektedir. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 10:565.

noktasında peşin hükümlerle yaklaşmamış, bu tür haberlerin tetkik edilmeden reddini uygun görmemiştir. Ahad haberlerde raviler yönüyle problem ortaya çıkabilmektedir. Zira haberi zapt edenin işitmesinde zayıflık gibi bir sorun bulunması, işitilenin uzakta olması gibi problemler muhtemeldir. Mâturîdî'ye göre, haberde tam/net duyma/işitme yoksa akıl ile elde edilemeyecek bilgiler için bu şekildeki haber yeterli değildir. Bu durumda haberle birlikte nazar/tefekkür gerekir.⁷ Bunların yanlış olma ihtimali bulursa da "ahad haberle amel etmek caiz olduğu gibi, etmemek de caizdir" temel kriterinden hareketle bunlarla amel etme ciheti ağır basarsa amel edilir, terk yönü ağır basarsa terk edilir.

1.3. Nazar: Mâturîdî'ye göre nazar akıldan farklıdır. Ona göre nazar istidlali bilgiyi ifade eder. Mâturîdî hem *Te'vilât*'ta hem de *Kitâbu't-tevhîd*'de nazarı duyu ve haber yoluyla ulaşılan bilgilerin anlaşılması, yorumlanması, ortaya çıkan problemlerin çözülmesi için zorunlu bir araç olarak kabul etmiştir.⁸ Mâturîdî bize ulaşan bazı çelişkili haberlerin değerlendirilmesinin ancak nazar ile mümkün olduğunu söylemiştir. Mâturîdî'ye göre haberle elde edilen ilim için mutlaka nazara başvurmak gerekir. Zira haberde doğru olma ihtimali bulunduğu gibi yanlış olma ihtimali de vardır.⁹

Te'vilât incelendiğinde Mâturîdî'nin nazar için temel hareket noktası olarak Kur'an'ı belirlediği görülmektedir. O, nazar, tedebbür ve tefekkür olmaksızın muradı ilahinin anlaşılamayacağı kanaatindedir.¹⁰ Onun yanılmaz bilgi olarak sunduğu Ahbâru'r-rusul'den kastı vahiydir. Kavram Resulullah bağlamında değerlendirildiğinde ise kastedilen Rasulullah'a indirilen Kur'an'dır.¹¹ Kur'an mutlak ve doğru bilgiyi içerir. Bu sebeple akli delillere ve Kur'an'ın nassına aykırı her haber reddedilmelidir.¹² Söz konusu haberler muradı ilahiyi tespit çabasıyla tefsir için alıntılanmış olsalar da bunlar için nazar yöntemi kullanılmalıdır.

2. Mâturîdî'nin Kıssaları Tevilde Müracaat Ettiği Kaynaklar

Kur'an kıssaları, gerek konuları, gerek üslubu, gerekse olayların ele alınış şekilleri itibarıyla edebi bir sanatın icrası niteliğindeki ya da tarihi vakıaların

7 Mâturîdî, *et-Tevhîd*, 8.

8 Bekir Topaloğlu, "Mâturîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28:152.

9 Mâturîdî, *et-Tevhîd*, 9-10.

10 Mâturîdî, *Te'vilât*, 2:256.

11 Mâturîdî, *Te'vilât*, 2:374-376.

12 Mâturîdî, *Te'vilât*, 9:362.

nakli konumundaki kıssalardan farklıdır.¹³ Kur'an kıssaları temelde Kur'an'ın indiriliş gayesi ve hedefine uygun özellikler gösterir. Hikaye ve roman türü eserlerde şahıs isimleri, zaman ve mekan unsurları önem arz ederken¹⁴ Kur'an kıssalarında zaman, şahıs ve yer isimleri gibi pek çok konu mübhem bırakılarak kıssalar Kur'an'ın üslubuna uygun olarak özlü bir şekilde anlatılmış, teferruata girilmemiştir.

Kur'an'ın mübhem bıraktığı noktaların kimisi Hz. Peygamber'in (sav) beyanı ile vuzuha kavuşurken söz konusu mübhematin pek çoğu hakkında da herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Müfessirler kıssalardaki mübhemleri izah için Kur'an'ın ardından Allah Rasulü'nden ve sahabeden gelen rivayetlere müracaat etmişlerdir. Bu kaynaklarda bulamadıkları bilgiler için ise isrâîlî malumatı kullanmakta sakınca görmemişlerdir. Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitaptan nakli tecviz eden sözleri,¹⁵ söz konusu malumatı aktaran ilk dönem müfessirlerin "Tevrat'ta okudum, Zebur'da okudum, benî İsrâîl haberlerindedir" şeklindeki ifadelerle alıntılarının menşesine dikkat çekmeleri gibi sebeplerle ilk dönemlerde İslam dışı kaynaklardan aktarılan malumata itiraz edilmemiştir. Fakat sonraki dönemlerde İsrâîliyyâta dayanan pek çok haber, asıl kaynak zikredilmeden nakledilerek tefsir musannafatının içine sokulmuştur. Sahih hadisler dışında kalan ve tarihi bilgiler kapsamında da değerlendirilebilecek bu bilgiler doğru olabileceği gibi yanlış olma ihtimalini de içinde barındırmaktaydı. Sahabe ve tabiine dayandırılan bu haberler, menşeleri meçhul kaldığı için, raviler tarafından mevkuף, hatta musned hadis olarak bile algılanabilmiştir.¹⁶ Bu nedenle olsa gerek Mâturîdî Kur'an kıssalarını teviline yönelik rivayetleri yukarıda zikrettiğimiz temel kriterlere bağlı kalarak nazara sunmuştur.

Mâturîdî'nin kaynaklarını tasnife geçmeden önce; onun kıssaların anlatıldığı ayetleri tefsir ederken sahih bilgi dışındaki malumatın aktarılmasını uygun bulmadığını belirtmek gerekir. O, kıssaların konu edildiği ayetlerdeki mübhem konuların beyanı hususunda çekingen davranmıştır. O bu tür mübhematin bilinmesinde fayda olmayacağı kanaatinde. Ona göre açıklanmasında fayda olsaydı Allah zaten bunları

13 İdris Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto, 2019), 41-42.

14 Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 225.

15 Ebû Ömar Yusuf ibn Abdî'l-berr en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih ve mâ yenbeğî fi rivâyetihî ve hamlihî* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-ilmîye, ty.), 2:40-41.

16 Harun Savut, *Rivayet Sorunlarına Çözüm Arayışı İbn Kesir Tefsiri Bağlamında* (Ankara: Otto, 2016), 79-84.

bildirirdi.

Örneğin A'raf suresinin 163. ayetinde *وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْتَدُونَ فِي السَّبْتِ* "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor..." buyrulmuştur. Tefsirlerde bu şehrin neresi olduğu hakkında birçok görüş yer almıştır. Mâturîdî bazı müfessirlerin, "deniz kıyısında bulunan şehir Eyle'dir, diğerlerinin ise Eriha'dır" dediklerini kaydettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır: "Bu şehrin neresi olduğunu bilmiyoruz. Bu şehri öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Çünkü bunu bilmemizin bize bir faydası yoktur. Eğer buna ihtiyacımız olsaydı Allah bunu bize açıklardı."¹⁷

Mâturîdî Kur'an kıssalarını tefsir ederken diğer müfessirlerin başvurdukları temel kaynakları kullanmıştır. O bu amaçla Kur'an'a, hadislere, Sahabe kavline müracaat etmiş, Tabiinin ve kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine yer vermiş, zaman zaman İsrâîliyyât temelli haberleri de nakletmiştir. Onu diğer müfessirlerden farklı kılan ise söz konusu kaynakları kullanmada izlediği yöntemdir.

2.1. Kur'an

Mâturîdî'ye göre Kur'an kıssalarının belirginleştirilmesi kastıyla tefsir kabilinden nakledilen malumatın çoğu yanlış olma ihtimalini içinde barındırmaktadır. Söz konusu malumat nazara sunulması gereken haberler kategorisindedir. Bu sebeple Mâturîdî bu tür bilgileri nazara sunarak kıssaları tefsir etmiştir. Bu kritere göre o, kıssaların zikredildiği ayetleri tevil ederken öncelikle ilgili ayetlerdeki hikmeti merkeze koymuş, sonrasında kıssa hakkında mervi haberleri değerlendirmiştir. Böylece o, kıssaların teferruatını sahit olması şüpheli bilgilerle açıklamak yerine kıssaların Kur'an'da zikredilme hikmetini belirleyerek açıklamayı tercih etmiştir. Bu sebeple onun Kur'an kıssalarını tefsirde birinci kaynak olarak Kur'an'ı kullandığını söylemek yerinde olacaktır. Mâturîdî kıssalarda kişi, zaman ve mekandan ziyade kıssaların Kur'an'da zikrediliş nedeni ile ilgilenmiş, bu sebeple de kıssaları tevilde rivayetlere diğer müfessirler kadar müracaat etmemiştir. Kıssaların açıklaması kabilinden nakledilen rivayetlere sıkça başvurmaması sayesinde tefsirini İsrâîliyyât kaynaklı birçok hurafeden de koruyabilmiştir.

Mâturîdî'nin kıssaların tevili için geliştirdiği ve Kur'an'ı merkeze koyan bu sistemde kıssaların hangi hikmete binaen zikredildiğinin tespiti önemlidir. Bu hikmet doğru tespit edilebilir ise ayetlerde verilen mesaj da doğru anlaşılacaktır. Ona göre Kur'an'da yer alan bütün kıssaların hikmetlerini yedi maddede özetlemek mümkündür:

- 1- Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvet ve risaletinin ispat

¹⁷ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 5:70.

- 2- İnsanın fitri olarak haberleri dinlemeyi sevmeleri sebebiyle insanların bunları dinleyip ibret almalarını sağlamak
- 3- Bozgunculuk ve inkarlarına devam etmeleri durumunda karşılaşacakları sonucu bildirerek insanları bunlardan alıkoymak
- 4- Müminlerin düşmanlarına karşı peygamberler gibi muamelerini sağlamak
- 5- Önceki peygamberlerin hepsinin beşer olduklarının bilinmesi
- 6- Ataları arasında iyi ve kötülerin bulunduğu bildirilmesiyle insanların kötülerini bırakıp iyileri örnek almalarını teşvik
- 7- Emri bil maruf nehyi anil münkerin nasıl olacağını göstermek¹⁸

Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ında neredeyse kıssaların anlatıldığı her ayetin tefsirinde ayetlerdeki ilahi hikmet ve amacı tespit ve bu doğrultuda tevilin yönlendirilmesi şeklindeki yaklaşımı müşahede etmek mümkündür. Bunun bir örneği Habil ve Kabil kıssasında görülmektedir:

Mâturîdî ilk katil olayının anlatıldığı Hz. Adem'in iki çocuğunun kıssasını bildiren ayetleri¹⁹ tefsir ederken iki farklı görüşe yer verir. Bu rivayetlerden birincisi Hasanu'l-Basrî'ye aittir. Ona göre ayette bahsi geçen iki kişi Hz. Adem'in (as) sülbünden iki çocuğu değildir. Bunlar Allah'a kurban sunan İsrail oğullarından iki kişidir. Bunların birisinin kurbanı kabul edilirken diğerinin kabul edilmemiştir. Tüm insanlar Hz. Adem'in soyundan geldiği için bu iki kişi de Adem'e nispet edilmişlerdir.

Mâturîdî'nin naklettiği ikinci rivayet ise Abdullah b. Abbas (ra), Kelbî ve diğer müfessirlere aittir. Bu rivayete göre iki kişi Hz. Adem'in (as) öz çocuklarıydı. Birisi Kabil diğeri Habil ismindeydi. İkisinin de aynı batından kız kardeşleri vardı. Bu kızların biri güzel diğeri çirkindi. İki oğul da güzel olan ile evlenmek istemiş bu sebeple aralarında niza çıkmıştı. Kardeşlerden biri diğerine; Allah'a kurban sunup kurbanı kabul edilenin güzel olanla evlenmesi teklifinde bulunmuştu. Kurbanlarını sunduklarında Habil'in kurbanı kabul edilmişti. Kurbanı kabul edilmeyen Kabil ise kıskançlıkla kardeşini katletmeye karar vermişti.²⁰

Mâturîdî'ye göre kıssanın nasıl olduğu, hangi olaydan kaynaklandığı, iki kişinin Hz. Adem'in (as) çocukları olup olmadığını kesin olarak bilemeyiz. Bunları bilmemize de gerek yoktur. Bilip amel etmek için sadece bu kıssadaki ilim ve hikmeti anlamaya ihtiyacımız vardır. Bu gerekçeleri ileri süren Mâturîdî, iki rivayetin analizini yapıp aralarında bir tercihte bulunmamıştır. Bunun yerine Kur'anı merkeze almış, ayetlerin siyakını göz önünde bulundurarak kıssayı tevil etmiştir. Ona göre bu kıssa Resulullah'ın

18 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 4:539-540.

19 Maide 5:27-31.

20 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:496.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

nübüvvetini ispat için Kur'an'da yer almıştır. O, bu olayın bildirildiği ayetlerin öncesinde yer alan ve Ehl-i Kitaba hitap eden ayetlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira Mâide suresinin büyük bir kısmı Ehl-i Kitabı muhatap almıştır.

Surenin başındaki ayetlerde "Ey Kitap ehli! Resulümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi...",²¹

"Ey Kitap ehli! Resullerin arasının kesildiği bir dönemde size (gerçekleri) açıklamak üzere Resulümüz gelmiştir"²² buyrulmuştur.

Ehl-i Kitaba bu şekildeki hitabın sonrasında **وَإِثْلَ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ** "Onlara, Adem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku."²³ hitabı gelmiştir. Aslında Allah, Resulüne Ehl-i Kitabın kutsal metinlerinde yer alan bir bilgiyi olduğu gibi okuyup açıklamasını emretmiştir. Böylece Resulullah'ın bu malumatı herhangi bir insandan değil de Allah'tan aldığı ortaya çıkmıştır. Zira o, peygamberin izlerinin silindiği ve ilimlerinin kesintiye uğradığı bir dönemde ancak vahiyle bilinebilecek bir bilgiyi tek tek insanlara açıklamıştı. Dolayısıyla surenin diğer ayetleri ve siyakı göz önünde bulundurulduğunda, ayetteki Hz. Adem'in iki oğlunun haberi, efendimiz Muhammed'in (sav) nübüvvetinin ispatı için zikredilmiştir.²⁴

2.2. Hadis

Hadis külliyatı incelendiğinde Hz. Peygamberin doğrudan Kur'an'ın tefsirine yönelik hadislerinin pek az olduğu görülmektedir. Konu hakkında Hz. Aişe'den (ra) gelen; "Peygamber, Cibrîl'in kendisine öğrettiği sayılı birkaç ayet dışında, Allah'ın kitabından herhangi bir şey tefsir etmedi."²⁵ şeklindeki rivayet de bu durumu desteklemektedir. Mâturîdî'nin muasırı müfessirler tarafından tasnif edilmiş rivayet türü tefsirde de Rasulullah'a (sav) merfu olan tefsir rivayetlerinin sayısı oldukça azdır. Örneğin İbn Ebî Hâtim tefsirindeki rivayetlerin sadece %4'ü Rasulullah'a merfudur. Bu rivayetlerin çoğunluğunun da ahad haber kapsamında olduğunu değerlendirmek gerekir. Mâturîdî hadis ve haberler için isnad zikretmemiş, bunların sıhhatini hadis usulü kurallarına göre irdelememiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Mâturîdî ayetleri tefsirde Kur'an'ı merkeze koymuştur. Bu bağlamda Kur'an ile çatıştığını düşündüğü hadis rivayetlerini kabulde çekingen davranmış ve bunları ayetlerin tevlinde

21 Maide 5:15.

22 Maide 5:19.

23 Maide 5:27.

24 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:496-497.

25 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Mekke: Dâru't-terbiyeti ve't-tüvas, ts.), 1:84.

kullanmamıştır. Söz konusu hadisler meşhur ve maruf olsa ve diğer müfessirler tarafından referans gösterilseler de Mâturîdî nezdinde hüküm bina edilecek kaynak değerine sahip değildirler. Bunun bir örneği Kâf suresinin *يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ* "O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz; (O da:) 'Daha var mı?' der." ²⁶ ayetinin tefsirinde görülür. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği; "Cehennem daha fazlasını isteyince, Rahmân ayağını cehennemin üzerine koyar, içeridekileri iyice bastırıp sıkıştırır, o kadar ki bir tek kişinin girebileceği bir yer bile kalmaz." şeklindeki hadis pek çok müfessir tarafından yukarıdaki ayette geçen *هَلْ مِنْ مَزِيدٍ* "Daha var mı?" lafzının tefsirinde kullanılmıştır.

Mâturîdî'ye göre bu haber, teşbihi bir sözdür. Bu nedenle bu söz Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamberden (sav) merfu olarak rivayet edilse bile fasiddir. Ona göre teşbihin batıllığını ispatlayan akli deliller vardır. Genel bir kural olarak akli delillere aykırı düşen tüm haberlerin reddi ise bir zorunluluktur. Üstelik söz konusu haber "O'na benzer hiçbir şey yoktur" ²⁷ ayeti ile çeliştiği için Kur'an nassına muhaliftir. Ayrıca Allah "andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım" ²⁸ buyurduğu için de bu teşbih sözü Kur'an'ın nassına muhaliftir. Mâturîdî bu haberi ravi yönüyle de sıhhatli bulmaz. Zira ona göre nakledilenler Hammâd b. Seleme'ye dayanmaktadır ve o bu hadisi rivayet ettiği sırada yaşlanmış ve akli karışmıştı. Bu sebeple de ondan hadis alınması caiz değildir. ²⁹

Halbuki Mâturîdî'nin reddettiği Ebu Hureyre rivayeti başta Buhârî olmak üzere pek çok muhaddis tarafından tahric edilmiştir. ³⁰ Bununla birlikte aynı manayı içeren benzer hadisler Enes b. Malik (ra) ³¹ ve Ebu Said el-Hudrî (r.a) ³² rivayetiyle *Kütübüssitte* ve diğer hadis kaynaklarında nakledilmiştir.

26 Kaf 50:30.

27 Şura 42:11.

28 Hud 11:119.

29 Mâturîdî, *Te'vilât*, 9:362. Maturidi bu tür haberlerin Müşebbihe tarafından teşbihe delil olarak gösterilmesinden rahatsızdır. Zira onlar bu rivayetlerden delil getirerek "Allah, cehennem üzerine ayağını koymadığı müddetçe dolmayacaktır." iddiasını dillendirmişler, böylece teşbihe yönelmişlerdir.

30 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasır (b.y: Daru tavrî'n-necat, 1422), Tefsir, 6:138, hadis no: 4849; Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bânî el-Halebî, 1975), Sıfatü'l-cenne, 4:961, hadis no: 2557; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001), 10:270, hadis no: 11458.

31 Buhârî, *Sahîh*, Tefsir, 6:138, hadis no: 4848; Eymân ve'n-nüzûr, 8:134, hadis no: 6661; Tevhid, 9:117, hadis no: 7384; Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, 1374/1955), Cenne ve sıfatuh, 4:2187 hadis no: 2848; Tirmizi, *Sünen*, Tefsir, 5:243 hadis no: 3272; Nesâî, *Sünenü'l-kübra*, 7:149, hadis no: 7672.

32 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaut (b.y: Müessesetü'r-risale, 1421/2001), 17:163, hadis no: 11099; 18:267, hadis no: 11740.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

Pek çok müfessir de bu rivayetleri temel alarak ilgili ayeti tefsir etmişlerdir.³³ Bu durum Mâturîdî'nin Kur'an'ı nazarın merkezine koyduğunu işaret ettiği gibi hadislerin Kur'an nassıyla muhalefeti durumunda onları kaynak olarak kullanmadığını göstermektedir. Ayrıca bu örnek onun istifade ettiği kaynakların merkez coğrafyadaki kaynaklardan farklı olabileceğini de düşündürmektedir.

Mâturîdî'nin *Te'vîlât*'ta روي عن النبي³⁴ veya قوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³⁵ ya da قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³⁶ pek azdır. Bu ifadelerle naklettiği hadislerin önemli bir bölümünü ise fıkhi konuların açıklamasında istihdam etmiştir. Bundan hareketle Mâturîdî'nin kıssaları tevilde hadislere müracaat etmediği şeklinde bir kanaate varmak yanlış olacaktır. Zira o kıssalarda hadislerden de istifade etmiş ama kullandığı hadisleri merfu olarak nitelememiş, bunun yerine onlar için rivayet, haber hatta kıssa ifadesini kullanmıştır. Mâide suresi 110. ayetin tefsirinde bu durumun bir örneği görülmektedir. Bahsi geçen ayette Mâturîdî, Hz. İsa hakkında tefsir musannefatında yer alan bilgiyi şu şekilde nakletmiştir:

“-Eğer sahîhse- bazı kıssalarda şöyle zikredilmiştir: İsa okul çağına geldiğinde öğretmen kendisine; "bismi" der, İsa: "bismillah" der; yine öğretmen: bismillah deyince, İsa; "er- rahman" der; öğretmen: er-rahman deyince İsa: "er-rahim" der. Bunun üzerine öğretmen: "Benden daha bilgili olana nasıl öğretmenlik yapayım?" der.” Mâturîdî bu naklin ardından “Bahsi uzun sürecek bunun gibi pek çok rivayet bulunmaktadır.”³⁷

Mâturîdî'nin kıssa diye takdim ettiği ve ihtisar ettiği haberin benzerleri pek çok kaynakta merfu hadis olarak nakledilmiştir. Taberî'nin Besmelenin tefsiri için alıntılacağı söz konusu rivayet Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle Rasulullah'a (sav) merfudur.³⁸ Benzer rivayetleri Ebû Nuaym *Hilyetü'l-Evliya* isimli eserine alıntılamaş,³⁹ İbn Merdûye de iki farklı tarik ile merfu olarak rivayet etmiştir. İbn Kesir, İbn Merdûye rivayetini naklederek haberin değerlendirmesini yapmış, rivayette gariblik bulunduğunu, merfu olmadığını tespitten sonra, haberin İsrâîliyyât kaynaklı olduğu sonucuna varmıştır.⁴⁰ Mâturîdî'nin özetlediği rivayet İbnü'l-Münzir tarafından mevkuf

33 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22:361; bk. İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selame (by.: Dâru tîbe li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/1999), 7:403-406.

34 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:349, 358, 365, 420, 604, 2:81, 3:26, 113, 4:270, 6:479.

35 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:403, 2:87, 160, 282, 333, 3:69, 74, 92, 155.

36 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:455, 474, 3:221, 396, 5:294, 6:559, 8:388, 9:143, 556, 10:188, 209.

37 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:646, 647.

38 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1:121, 125, 127.

39 Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliya ve tabakatu'l-esfiya* (Mısır: Matbaatu's-saade, 1974), 7:251.

40 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1:119.

hadis/sahabe kavli olarak Saîd b. Cübeyr'den mufassal bir şekilde rivayet edilmiştir.⁴¹ Mâturîdî ise bu rivayetleri sorunlu bulmuş olmalı ki onlar için hadis veya rivayet yerine kıssa ifadesini kullanmış ve bu malumatı aktarmadan önce "eğer sahihse" kaydını düşmüştür.

2.3. Sahabe Kavli/Mevkuf Hadis

Sahabe kavilleri Kur'an ve sünnetten sonra tefsir ilminin üçüncü kaynağı olarak kabul edilir. Sahabilerin Kur'an'ın ilk muhatapları olmaları, ayetlerin nüzulüne şahitlikleri, Arapçanın inceliklerini, Arap örf ve adetlerini iyi bilmeleri onların sözlerini Kur'an'ın tefsirinde de en güvenilir konuma taşımıştır.⁴² Bununla birlikte sahabilerden birbirinden farklı kaviller de nakledilmiştir. İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren bu sorun İslam alimlerinin gündemini meşgul etmiştir. Onlar bu ihtilafın sebebini sahabiler arasındaki ictihad farklılıklarına ve rivayetlerin naklinden ortaya çıkan farklılıklara bağlamışlardır.⁴³ İhtilafın varlığı sahabe sözlerinin hükmü ve hucetliği konusundaki tartışmaların da yolunu açmıştır. Onların sözlerinin delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı, bağlayıcılığının ne kadar olduğu, nakledilen sözlerden hangilerinin hangi esaslara göre kullanılacakları⁴⁴ gibi sorulara âlimler cevap bulmaya çalışmıştır.⁴⁵

Mâturîdî de diğer müfessirler gibi sahabeden nakilde bulunmuş, tefsirinde onların kavillerine yer vermiştir. O, yer yer sahabenin görüşlerini kime ait olduğunu zikrederek alıntılama fakat pek çok yerde de sahabilerin isimlerini anmaksızın onların kavillerini nakletmiştir.⁴⁶ Onun görüşlerine müracaat ettiği sahabiler arasında öne çıkanlar şunlardır: Abdullah b. Abbâs

41 Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Münzir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Turkî (Medine: Dâru'l-meâsir, 2002), 1:204, 205.

42 Bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1:72-90; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn* (Kahire: Mektebetü vehbe, 2003), 1:45-47; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 327-328; Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 2009), 146-153.

43 Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs* (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty.), 267. bk. Harun Savut, *Rivayet Sorunlarına Çözüm Arayışı*, 109-112.

44 İslam hukuku açısından sahabe kavillerinin bağlayıcılığı hakkında bk. Abdulkerîm Zeydân, *el-Medhal lidirâseti't-teşrîyyeti'l-islâmiyye* (Bağdat: 1969), 174-175.

45 Sahabe kavillerinin tefsir ilmi açısından değeri hakkında bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2008), 72-79.

46 Maturidî'nin atf yaptığı sahabiler için bk. Talip Özdeş, *İmam Mâturîdî'nin Te'vilatü Ehli's-Sünne Adlı Eseri*, 46-47.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

(ra),⁴⁷ Abdullah b. Mesûd (ra),⁴⁸ Hz. Ömer (ra),⁴⁹ Hz. Ali (ra),⁵⁰ Hz. Ebûbekir (ra),⁵¹ Übeyy b. Ka'b (ra),⁵² Hz. Âişe (ra),⁵³ Abdullah b. Ömer (ra),⁵⁴ Ebû Hureyre (ra).⁵⁵

Mâturîdî'nin, tefsirinde naklettiği sahabe kavillerinin büyük çoğunluğu Abdullah b. Abbâs'a aittir. O, yaklaşık 600 yerde ismini zikrederek Abdullah b. Abbâs'dan alıntı yapmıştır. Mâturîdî'nin, İbn Abbâs'dan sonra görüşlerine en çok müracaat ettiği sahabe ise Abdullah b. Mesûd'dur (ra). O, 300 civarında konuda ismini vererek Abdullah b. Mesûd'un görüş, açıklama ve rivayetlerini aktarmıştır. *Te'vîlât*'ta İbn Abbas'ın ismi İbn Mesûd'un isminin iki kat fazla zikredilmiş olsa da Mâturîdî'nin İbn Abbas'dan etkileşimi bu oranın çok fevkindedir. Zira Abdullah b. Mesûd'dan yaptığı alıntılar incelendiğinde, onun kıraate dönük tercihlerinin önemli bir yekün oluşturduğu görülmektedir.⁵⁶ Kıraat ile ilgili rivayetler göz ardı edilerek *Te'vîlât*'ta yer alan sahabe kavilleri değerlendirildiğinde Abdullah b. Abbas'ın tefsir kabilinden beyanlarının diğer sahabilerin beyanlarından kemmiyet yönüyle çok daha fazla olduğu görülür.⁵⁷

Abdullah b. Abbas'ın Mâturîdî nezdinde sahip olduğu konumun haklı sebepleri vardır. Tercümanü'l-Kur'an olarak da nitelenen Abdullah b. Abbas'ın çoğunun Kur'an anlayışını kendinde toplayıp mezcetmişti. Bu sebeple onun görüşleri ashabın ekserisinin tefsir anlayışlarını yansıtmaktaydı. Bu özelliği sayesinde o beyanları ile pek çok tefsir müşkilini çözebilmişti. Bu sebepten olsa gerek tefsir musannefatına alınan sahabe dönemi tefsir rivayetlerinin kahir ekseriyeti ona dayanmaktaydı.⁵⁸

Mâturîdî'nin Abdullah b. Abbas'tan yaptığı nakiller incelendiğinde onun Sahabe kavli konusunda seçici davrandığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Zira küçük bir kıyaslama ile bu sonuca ulaşmak mümkündür. Pek

47 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:359, 360, 363, 366, 370, 390, 392, 393, 2:10, 11, 44, 45, 49, 74, 76, 78, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 3/7, 13, 14, 20, 23, 25, 26, 27.

48 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:354, 534, 577, 2:5, 11, 46, 70, 107, 189, 209, 3:60, 94, 96, 105, 285, 4:30, 33, 37, 52, 66, 328, 423, 425, 5:130, 137, 6:114, 137, 186, 323, 412, 7:26, 8:20, 45, 9:34, 100, 10:66, 435.

49 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:531, 624, 2:11, 70, 152, 3:17, 26, 58, 60, 61, 69, 80, 326, 4:286,

50 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:45, 70, 89, 3:91, 4:425, 5:132, 6:445, 7:218, 8:596, 9:199, 10:459.

51 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:63, 449, 3:49, 58,59, 3:276, 297, 603, 4:150, 5:290, 6:569.

52 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:45, 150, 153, 3:380, 4:111, 6:124, 7:227.

53 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:660, 2:57, 88, 3:7, 513, 4:328, 5:216, 273, 7:544.

54 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:353, 545, 624, 2:39, 152, 3:91, 105, 228, 4:288, 5:192,

55 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:45, 3:63, 308, 586, 4:79, 332, 5:128.

56 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:534, 577, 578, 2:5, 46, 70, 209, 215, 250, 298, 337, 416, 457, 3/23, 25, 85, 133.

57 Ömer Faruk Bilgin, "el-Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlilî" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2012), 68.

58 Harun Savut, Rivayet Sorunlarına Çözüm Arayışı, 127.

çok tefsirde Abdullah b. Abbas'tan neredeyse her ayetin her bir lafzı için görüş zikredilmiştir. Hatta bazen ayetin bir lafzının tefsirinde birbirini nakzeden birden çok rivayetin nakledildiği de olmuştur. Mâturîdî ise ayetleri tefsirde, sahabe kavillerine muasırı olan müfessirler kadar sık müracaat etmemiştir. Örneğin aynı dönemin müfessiri olan Taberî, tefsirinde İbn Abbas'ın ismini 4400'den fazla yerde zikretmişken, Mâturîdî ise İbn Abbas'dan ismini anarak, yaklaşık 600 yerde alıntı yapmıştır.

Mâturîdî'nin Bakara Suresinin 102. ayetinin tefsirinde aktardığı bilgi, onun kıssaları tevilde sahabe kavilinden nasıl istifade ettiğine örnek niteliğindedir. Mâturîdî, bu ayetin tevilinde, sahabeden sadece Abdullah İbn Abbas'ın görüşüne müracaat etmiş, iki yerde ismini de zikrederek onun sözlerini nakletmiştir. Bunun dışında hiçbir sahabe kavli alıntılanmamıştır. Halbuki ayet, Süleyman'ın (as) mülkü, sihir, Harut ve Marut gibi konuları içerdiği için müfessirlerin dikkatini çekmiş, ilk dönemden itibaren müfessirler bu ayetin tefsirine yoğunlaşmış ve içerdiği konular hakkında onlarca sayfa malumata yer vermişlerdir. Onların aktardıkları bilgiler arasında İbn Abbas'a isnad edilen birçok sözün yanı sıra Abdullah b. Ömer (ra), Hz. Ali (ra) ve Hz. Aişe'ye (ra) isnad edilen görüşler de bulunmaktadır.⁵⁹ Mâturîdî'nin İbn Abbas'tan alıntıladığı ilk açıklamada o, مَا تَنَلُو lafzına "şeytanların rivayet ettiği sihirdir" manası vermiştir. İbn Abbas'tan aktarılan ve ayetin indiriliş sebebini özetleyen ikinci kavli ise şöyledir:

"Asaf, Hz. Süleyman'ın katibiydi ve ism-i azamı biliyordu. Süleyman'ın emriyle her şeyi yazıp onun tahtının altına gömerdi. Hz. Süleyman vefat edince şeytanlar onları çıkarmış ve her iki satır arasına sihir, küfür ve yalanlar yazarak, "bunlar Süleyman'ın amel ettiği şeylerdi" demişlerdi. Bunun üzerine insanların cahilleri Hz. Süleyman'ı küfre düşmekle suçlamış, ona sebbetmişlerdi. Alimler ise susmayı tercih etmişlerdi. Sonraki dönemlerde de cahil halk ona sövmeyi devam ettirmiş, nihayet aziz ve celil Allah Muhammed'e (sav) 'onlar şeytanların uydurduğu şeylere tabi oldular...' diye başlayan ayeti indirdi."⁶⁰

Hız. Süleyman'ın (as) ismetine de vurgu yapan bu açıklamanın ardından Mâturîdî benzer açıklamaları وَقَالَ بَعْضُهُمْ "bazıları da şöyle demiştir", وَقِيلَ أَيْضًا "şöyle de denmiştir" kaydıyla vermiş, alıntıladığı sözlerin kime ait olduğunu yazmamıştır. Tüm bu nakillerin ardından ise: "Kıssanın nasıl cereyan ettiğini bilemeyiz. Fakat Yahudilerin nebi ve resullerin kitaplarını bırakıp şeytanların kitapları ile onların sihir ve küfür çağrılarını uydukları anlaşılmaktadır." demiştir. O, Harut ve Marut hakkında da sahabiden bunlar dışında hiçbir bilgi

59 bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2:405-455; Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Ebî Hatim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Esad Muhammed Tîb (Suud, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 1:185-195; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1:346-372.

60 Mâturîdî, *Te'vilât*, 1:522.

aktarmamıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mâturîdî kıssaların Kur'an'da zikrediliş hikmeti üzerinde durmuştur. Ona göre kıssanın zikredilmesinin iki hikmeti vardır. İlk hikmet Rasulullah'ı (sav) bilgilendirmektir ve bu kıssa Hz. Muhammed'in (sav) risaletinin delilidir. Çünkü Rasulullah (sav) Yahudilere kendi kıssalarını olduğu gibi haber vermiştir ki bu da ona kıssanın Allah tarafından bildirildiğinin ispatıdır. İkinci hikmet ise, Hz. Süleyman'ın küfre düştüğünü söyleyenleri yalanlamaktır.⁶¹

Mâturîdî, kıssalardaki mübhematı kaldıracak, kimisi sahabi sözü olan, malumatı nakletmekten çekinme sebebine zaman zaman temas etmiştir. Bunun bir örneği Tübbâ'nın kimliğine dönük açıklamalarında görülür. O, Duhan suresinin 37. ayetinin tefsirinde Tübbâ hakkında Hz. Aîşe'den nakledilen rivayetle birlikte şu açıklamayı yapmıştır: *"Ayette ismi geçen Tübbâ'nın salih adam olduğu rivayet edilir. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Tübbâ'a sövmeyin, çünkü o salih bir adamdı." Onun peygamber olduğu da rivayet edilmiştir. Onun niteliklerini daha önce anlatmıştık. En doğrusunu Allah bilir."*⁶²

Kaf suresinin 14. ayetinde geçen *وَقَوْمٌ تَبَعُوا* Tübbâ Kavmi hakkında ise şunları söylemiştir:

"Tübbâ müslüman ve salih bir adamdı, bu bakımdan Allah Teâlâ onu övmüş, ancak kavmini yermişti. Kendisine tabi olan insanların sayısı çok olduğundan dolayı ona Tübbâ' ismi verilmiştir. Onun kim olduğunu ve isminin ne olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de ancak bu kadarı belirtildiği ve tevatür yoluyla herhangi bir bilgi gelmediği için müfessirler de bu kadarıyla yetinmişlerdir. Yalan rivayetlerden kaçınmak amacıyla biz de bu kadarıyla yetiniyoruz. En doğrusunu Allah bilir."⁶³

Mâturîdî bu açıklamalarda teferruata girmeme sebebini yalan rivayetlerden kaçınma gayesine bağlamıştır. Onun sahabe kavlini tefsirinde kullanma konusunda seçici davranmasının sebebi de bu olmalıdır.

2.4. Tabiun Kavli

Mâturîdî'nin ayetlerin tevilde Kur'an, sünnet, sahabe kavlinden sonra müracaat ettiği kaynak, tâbiûn alimlerinin görüşleridir. Bu bağlamda o ayetlerin izahında, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem,⁶⁴ Alkame b. Kays,⁶⁵ Amr

61 Mâturîdî, *Te'vilât*, 1:523.

62 Mâturîdî, *Te'vilât*, 9:208. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Tübbâ tüm tefsirde iki yerde zikredilmiş ve eldeki tefsirlerde ilk olarak burada geçmektedir. Diğer açıklama ise Kaf suresinde yer almaktadır. Bu durum Maturidi'nin tefsire yönelik açıklamalarının tamamına muttali olmadığımızı işaret etmektedir.

63 Mâturîdî, *Te'vilât*, 9:350.

64 Mâturîdî, *Te'vilât*, 4:201.

65 Mâturîdî, *Te'vilât*, 3:16, 357.

b. Dînâr,⁶⁶ Amr b. Şurahbîl,⁶⁷ Atâ b. Ebî Rebah,⁶⁸ Dahhâk b. Müzâhim,⁶⁹ Ebu'l-Âliye,⁷⁰ Hasan el-Basrî,⁷¹ İbn Cüreyc,⁷² İbn Sîrîn,⁷³ İkrime,⁷⁴ Katâde b. Diâme,⁷⁵ Mesrûk b. Ecda',⁷⁶ Muhammed b. Ka'b el-Kurazî,⁷⁷ Mücâhid b. Cebr,⁷⁸ Said b. Cübeyr,⁷⁹ Salim b. Abdullah b. Ömer,⁸⁰ Süfyan b. Uyeyne,⁸¹ Şa'bî,⁸² Zührî⁸³ gibi alimlerin açıklamalarına müracaat etmiştir.

Te'vîlât incelendiğinde, Mâturîdî'nin ayetleri tefsir ederken açıklamalarına en çok müracaat ettiği tâbiûn müfessirinin Hasan el-Basrî olduğu görülür. Hasan el-Basrî'nin Mâturîdî üzerindeki etkisi diğer tâbiûn alimleri ile kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Mâturîdî'nin Hasan el-Basrî'den yaptığı nakillere, bu nakillere getirdiği yorumlara bakıldığında Mâturîdî'nin tefsirdeki dirayet gücünün şekillenmesinde bu tabii alimin nasıl bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴ Mâturîdî Hasan el-Basrî'den yüzlerce yerde alıntı yapmış olmasına rağmen onun her görüşünü onaylamamıştır. O, Tabiun dönemi müfessirlerinin görüşlerini değerlendirirken yukarıda bahsettiğimiz ilkelere bağlı kalmış, bu bağlamda Hasan el-Basrî'nin kıssaların teviline yönelik kimi açıklamalarını da eleştiriye tabi tutmuştur.

Mâturîdî'nin Bakara suresi 36. ayetinin tefsirinde Hasan el-Basri'nin tefsiri kabilinden yaptığı açıklamalara yönelttiği itirazlar bu söylediğimize örnek niteliğindedir. Ayette Şeytanın Hz. Adem ve Hz. Havva'nın ayaklarını kaydırıp onları cennetten çıkarması konu edilir. Mâturîdî ayeti tevil ederken Hz. Adem'in nasıl şeytana kandığı konusunu irdeler. Bu sırada Hasan el-Basrî'nin Araf suresindeki *مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ*

66 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:91.

67 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:6.

68 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:618, 9:436, 10:404.

69 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:393, 2:273, 3:277, 6:455, 7:511, 567, 9:414, 474, 475, 509, 510.

70 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 10:625.

71 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:376, 405, 408, 423, 427, 435, 436, 437, 445, 450, 483, 523, 524, 529, 447, 456, 572, 594.

72 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:423.

73 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:376, 505, 10:582.

74 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:448, 7:348, 8:503.

75 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:423, 2:329, 471, 3:35, 253, 385, 397, 431, 448, 556, 638, 4:121, 125, 175.

76 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:529, 3:155, 9:323, 619.

77 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 9:544, 545.

78 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:378, 416, 3:349, 500, 530, 602, 634, 4:169, 175.

79 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:141, 3:132, 581, 3:602, 629, 639.

80 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 3:618.

81 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 10:44, 420, 537.

82 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:86, 3:439, 602, 639, 640.

83 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 2:567, 3:340, 9:619.

84 Ö. Faruk Bilgin, el-Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ını, 70-72.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

*"Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi olarak yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı."*⁸⁵ ayetine getirdiği şu yorumu gündeme taşımıştır:

"Adem meleklerin daha üstün olduğunu ve kendisinin ebediyen yaşayamayacağını bilmişti. Çünkü kendisine öleceği haber verilmişti. Kendisinin çamurdan, meleklerin ise nurdan yaratılması sebebiyle melek olamayacağını, ancak onların yüceliğine yaklaşabileceğini anlamıştı. Şeytan onlara vesvese verirken söylediklerinin bir samimiyet ve iyi niyet ürünü olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Adem ile eşi şeytanın söylediklerine inanmasalar da yasaklanmış ağaçtan yeme konusunda ona uymuşlardır. Şayet onlar İblis'in sözlerini benimsemiş olsalardı günahları, ağaçtan yemeye oranla daha büyük olacaktı. Fakat onlar bu sebeple değil, istek ve arzularına kapılarak yemişlerdir. Adem ile Havva İblis'i dile getirdiği hususlarda tasdik etselerdi küfre girerlerdi. Bu ise şüphe yok ki yasaklanmış ağaçtan yemekten çok daha vahim bir sonuç doğururdu."

Mâturîdî sık sık açıklamalarına müracaat ettiği, yüzlerce yerde fikirlerinden istifade ettiği Hasan el-Basri'nin bu görüşlerinin ayetlerin özü ile çeliştiğini düşünerek onun açıklamalarını makul görmemiş, itiraz gerekçelerini sıralayarak bu konuda ondan gelen beyanları kabul etmemiştir. Onun söz konusu itirazındaki şu sözler dikkat çekicidir: *"Hasan el-Basri böyle bir duruma şahid olsa bile Allah'ın meleklerden üstün kılıp, beşerin atası yaptığı bir zat hakkında böyle bir iddiayı dillendirmesi korkunç bir durum olurdu."*⁸⁶

Mâturîdî, Hasan el-Basri'nin açıklamasının başında *"Hz. Adem meleklerin ölümsüz olduğunu anladi"* şeklindeki açıklaması için ise *"Bunun ne olduğunu, itikad ettiği bir inanç mıdır, yoksa (gayri ihtiyari) dilinden dökülen bir söz mü, bilemiyorum. Zira böyle bir husus ancak Allah'tan geldiğine dair şüphenin bulunmadığı bir durumda bilinebilir"* demiştir.⁸⁷ Mâturîdî'nin Hasan el-Basri'nin açıklamaları karşısındaki bu tavrı onun tevil için belirlediği kriterlere bağlı kaldığını göstermektedir. O, kıssaları tefsirde kullandığı sahabe kavillerini de bu kriterlere bağlı kalarak isdihdam etmiştir.

2.5. Müfessirlerin Görüşleri

Mâturîdî *Te'vîlât'*ta ayetlerin tefsiri için alıntılacağı görüşlerin genellikle kime ait olduğunu belirtmemiştir. O, kendinden önceki alimlerden naklettiği bilgileri çoğunlukla meçhul sıyga ile aktarmıştır. Onun bir isme nispet etmeksizin meçhul sigalarla alıntılacağı haberlerin tabiin sonrası döneme ait olduğu akla gelse de söz konusu haberler incelendiğinde bunların kiminin sahabeye veya tabiuna ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mâturîdî'nin isim zikretmeksizin *Te'vîlât'*ta aldığı tefsir rivayetlerinin sahabe,

85 Araf 7:20.

86 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:435-436.

87 Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:437.

tabiin, tebeu't-tabiinden veya sonraki dönem müfessirlerden kime ait olduğunu tam olarak tespit mümkün değildir.⁸⁸ Ancak kendisinin ismini zikrettiği alimler üzerinden bir tespit mümkün olabilmektedir. Mâturîdî'nin bu şekilde ismini kaydettiği alim az olmakla birlikte bunlar arasında Ebu Bekr Abdurrahman b. Keysân,⁸⁹ Mukâtil b. Süleymân,⁹⁰ Mukâtil b. Hayyân,⁹¹ Muhammed b. Sâib el-Kelbî⁹² dikkat çekmektedir.

Tahrîm suresinin 10. ayetini tevilinde Mâturîdî'nin gündeme taşıdığı müfessir görüşleri ve bunları değerlendirişi, onun kendinden önceki müfessirlerin görüşlerini nasıl istihdam ettiğinin bir örneğidir. Ayette: *"Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama onlara ihanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, "...haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!" dendi."* buyrulmuştur.

Mâturîdî'ye göre ayet Hz. Peygamberin (sav) akrabalarından kafir olanlara cevap niteliğindedir. Onlar, Muhammed'in (sav) söylediği gibi olursa ahirette Hz. Peygamberden kendilerine şefaathetmesini bekliyorlardı. Zira onlar onun tüm varlıklara olan şefkat ve merhametini biliyorlardı. Buna istinaden onun helak ve felakete sürüklenen akrabalarına bigane kalmayacağını ve onları azaptan kurtaracağını düşünüyorlardı. Rasulullah (sav) ile olan akrabalıklarının onları aldatmaması için Allah ayette Nûh ve Lût'un eşlerini örnek gösterilmiştir. Böylece küfürde kaldıkları sürece akrabalığın onlara bir fayda sağlamayacağını bildirilmiştir.

Mâturîdî bu ayetin tefsirinde Mutezilî müfessir Ebû Bekir el-Esam'ın *"Bu ayet, salih kişinin iyiliğinin kötü niyetli kişiye fayda sağlamayacağını göstermektedir."* şeklindeki görüşünü nakletmiştir. El-Esam bu ayetten hareketle şefaathet olamayacağını savunmaktadır. Mâturîdî, bu misalin günahkar müminler için değil kafirler için getirildiğini söyleyerek el-Esam'ın görüşüne karşı çıkmış ve gerekçelerini sıralamıştır.⁹³

Ayette Nûh ve Lût'un eşlerinin hıyanetlerinin ne olduğu bildirilmemiştir. Açıklanmayan bu konuyu vuzuha kavuşturmak maksadıyla müfessirler çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Mâturîdî kıssanın bu kısmını açıklığa kavuşturmak maksadıyla kendinden önceki müfessirlerden nakilde bulunmuş, bu amaçla iki görüşü eserine alıntılamıştır. Bu iki görüşten ilki; kocalarına hıyanetin din konusunda olduğu şeklindedir. Mâturîdî bu

⁸⁸ Ö. Faruk Bilgin, el-Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı, 72-73.

⁸⁹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:418, 7/137.

⁹⁰ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:529, 555, 2/350, 457, 3:382, 397, 6:109, 291, 315, 7:257.

⁹¹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 7:450.

⁹² Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:397, 396, 529, 633, 3:411, 4:27, 111.

⁹³ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 10:95-96.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

görüşün kime ait olduğunu zikretmeksizin يذكر من ومنهم ifadesini kullanarak açıklamanın sahibi müfessiri meçhul bırakmıştır. Ardından Nuh ve Lut'un eşlerinin hangi eylemleri ile eşlerine hıyanet ettiklerine açıklık getiren beyanları nakletmiştir. Mâturîdî'nin يذكر بعضهم meçhul siygası ile alıntılıdığı ikinci görüşe göre ise eşleri zina etmek suretiyle bu iki peygambere hıyanet etmişlerdir. Mâturîdî bazı müfessirler tarafından ileri sürülen bu iddiayı ise peygamberlerin ismetine aykırılığı sebebiyle reddetmiştir.⁹⁴

2.6. İsrâiliyyât

Kur'an kıssalarında bazı konuların mübhem bırakıldığını, teferruatı merak eden müfessirlerin kıssaların anlatımındaki boşlukların doldurulması ve mübhem bırakılan hususların aydınlatılması amacıyla temel kaynaklar dışında başka kaynaklara da bakma ihtiyacı hissettiklerini, bu bağlamda Ehl-i Kitabın eserlerinden de alıntılar yaptıklarını yukarıda belirtmiştik. Alıntılanan bu bilgilerde İslam'ın değerleri ile çelişmeme prensibi temel şart olarak belirlenmesine rağmen bu uygulama pek çok yanlış malumat ve hurafenin tefsirlere girmesine neden olmuştur.

Geçmiş ümmetlerin başlarından geçen olayların anlatıldığı ayetlerde mübhematın anlaşılması için başvuru İsrâiliyyât kaynaklı bilgiler haber kapsamında değerlendirilmektedir. Mâturîdî'nin bu tür haberlere nasıl baktığı göz önüne alındığında genel bir fikir sahibi olmak mümkündür. O, Kur'an kıssalarını tarihî bilgiler kapsamında ele alır buna göre değerlendirir, kıssalara vahiy dışında bir şey eklenmemesi gerektiğini savunur.⁹⁵

Onun bu yaklaşımına pek çok örnek vermek mümkündür. Bu yaklaşıma örneklerden birisi İsrail oğullarına hitaben verilen ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ "Şu şehre girin"⁹⁶ emrinde kastedilen şehrin neresi olduğu konusunda söyledikleridir. Mâturîdî'ye göre Ayette girilmesi emredilen şehrin neresi olduğu bildirilmemiştir. Müfessirlerin bir kısmı ise ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ "Allah'ın sizin için yazdığı kutsal topraklara girin"⁹⁷ ayetine dayanarak bu şehrin Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir. Mâturîdî'ye göre şehrin ismiyle ilgili farklı görüşler zikredilmiştir fakat ayetin hedefinin dışındaki bilgilerin verilmesine ihtiyaç yoktur, bu sebeple ayet her şeyi açıklamamıştır. Bu ayeti tefsir eden müfessirlerin görüşleri Kur'an'ın başka ayetlerine dayansa, bu sebeple de kuvvetle muhtemel olsalar bile, temel amaç ayetin verdiği hedefin doğru anlaşılmasıdır. Bunun için girilmesi istenen şehrin Beytü'l-Makdis olup

⁹⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 10:96-97.

⁹⁵ Nuri Tuğlu, "Maturidiliğin Hadis Anlayışı", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7, no.2 (2010): 108.

⁹⁶ Bakara 2:58.

⁹⁷ Maide 5:21.

olmadığı bilgisi ayetin hedefinin yanında önemsiz kalır. Bu ayette muhatabın bilgilendirilmek istendiği konu İsrail oğullarının kendilerine emredilene yapmamalarıdır. Ümmeti Muhammed de ayet ile bu konuda uyarılmıştır.⁹⁸

Mâturîdî'nin İsrail oğullarının Ashabu's-Sebt olarak isimlendirilen grubundan bahseden "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor" ⁹⁹ şeklindeki ayetin tefsiri hakkında söyledikleri de onun mübhem konulara yaklaşımına bir örnektir. O, ayette geçen şehrin neresi olduğunu bilmenin gerekmediğini, şehrin ismini bilmenin bir faydasının olmadığını şayet bir faydası olsaydı Allah'ın bunu bildireceğini söylemiştir.¹⁰⁰

Mübhem lafız ve konular hakkında sergilediği tavrı, Mâturîdî'yi kıssaların tefsirinde İsrâîlî rivayetleri kullanmaktan büyük ölçüde korumuştur. O, tefsirlere giren ve İslam'ın temel prensipleri ile uyuşmayan İsrâîliyyât temelli malumatı hurafe olarak nitelemekten de çekinmemiştir. Örneğin Yusuf suresindeki "وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٍ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهٍ" *"Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzuları."* ¹⁰¹ ifadesinin tefsirinde, kendinden önceki müfessirlerin naklettikleri "kadın Yusuf için sırt üstü yattı, Yusuf da kadını arzuladı, yani Yusuf da pantolonunu çıkardı" şeklindeki İsrâîlî haberleri hurafe diye niteleyip, bu gibi hurafelerin Hz. Yusuf (as) hakkında söylenmesinin helal olmadığını kaydetmiştir. Bu tür rivayetleri söz konusu ifadenin geçtiği ayetin devamını ve surenin içinden üç ayeti ¹⁰² gerekçe göstererek şiddetle reddetmiştir.¹⁰³

Bu bağlamda o, Hz. Yunus'un (as) işlediği kusur hakkında nakledilen İsrâîliyyât kaynaklı haberleri de hurafe olarak tanımlayarak bunlara şiddetle karşı çıkmıştır. O, Hz. Yunus'un (as) hatasını, Allah'ın izni gelmeden kavminden ayrılmasına bağlamıştır. Bu hususta müfessirlerin aktardıkları haberlerin neleri ihtiva ettiğinden bahsetmemiş ama şu ifadelerle söz konusu haberleri eleştirmiştir: "Yoksa bu meselenin, müfessirlerin söyledikleri hurafelerle alâkası yoktur; onlar, resullerden ve nebilerden herhangi birine nispet edilmesinin

⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, 1:468.

⁹⁹ Araf 7:163.

¹⁰⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, 5:70.

¹⁰¹ Yusuf 12:24.

¹⁰² Bu ayetler şunlardır: "يُوسُفُ، "Asıl kendisi benimle birlikte olmak istedi" dedi." (Yusuf 12:26) كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ "Böylece onu, kötülükten ve ahlâksız bir iş yapmaktan uzak tutmak istedik" (Yusuf 12/24) "ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ "Bu, Aziz'in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi." (Yusuf 12:52) "الآن العزيز امرأتُ قالت سوءٍ من عليه علمنا ما لله حاش قلن "Kadınlar, "Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik" dediler. Aziz'in karısı da: "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştım. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir" dedi." (Yusuf 12:51)

¹⁰³ Mâturîdî, *Te'vilât*, 6:225-226.

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

caiz olması şöyle dursun, insanların Rabb'ine karşı en câhil ve en hakir olanına bile nispeti caiz olmayan şeyleri Hz. Yunus'a nispet ediyorlar."¹⁰⁴

Bu keskin tavrına rağmen Mâturîdî bazı yerlerde İsrâîliyyât kapsamında değerlendirilebilecek bilgilere de yer vermiştir. O, bu şekilde alıntılacağı bilgileri doğrudan Ehl-i Kitaptan değil kendinden önceki alimlerden alıntılanmıştır. Söz konusu malumat alıntılanmasına müsaade edilen yani İslam şeriatının reddetmediği İsrâîliyyât kapsamındaki bilgilerdir. Onun yaptığı aktarım kendinden önceki alimlerin konuya getirdikleri açıklama olduğu için bunların hurafe kapsamındaki İsrailiyyat şeklinde nitelenmeleri de mümkün değildir. Buna rağmen Mâturîdî bahsi geçen açıklamaları istidlal için değil, genellikle bu bilgilerden hareketle kesin hükme ulaşmanın imkansızlığını göstermek için alıntılanmıştır.

Örneğin Mâturîdî, Bakara suresinde İsrail oğullarından bir inek kurban etmelerinin emredildiği zebih kıssası hakkında, konuyu özetleyen, kıssadaki hikmeti ortaya koyan izahatta bulunmuştur. Burada diğer hayvanlar değil de sığırın mucize kılınmasının hikmeti hakkında iki açıklama yapmıştır. Bunlardan ilki birçok tefsirde nakledilen bir bilgidir¹⁰⁵ ve şöyledir; *"Anne babasına karşı vefa, iyilik ve şefkatle davranan bir adam vardı. Bu adamın ayetlerde vafedilen nitelik ve benzerlikte bir ineği vardı. Allah, ana-babasına sergilediği davranışın mükaifatını dünyada vermeyi dilemişti."*¹⁰⁶ Mâturîdî'nin hikmetlerin ilki olarak nitelediği hadise, İbn Kesîr'in tespitine göre, zebih kıssasında aktarılan çoğu haber gibi İsrâîl oğullarının kitaplarından alıntılanmış haberdır. Söz konusu malumat nakline cevaz verilen İsrâîliyyât kapsamında oldukları için bunlar tasdik edilmedikleri gibi yalanlanmazlar.¹⁰⁷

Mâturîdî, zebih kıssasında nakledilen haberlerin bu özelliğini göz önünde bulundurmuş olmalı ki, o bu konuda müfessirlerin görüşlerine itimattan kaçınmıştır. Örneğin ineğin hangi parçası ile ölüye vurulduğu hakkında; *"Bazıları sağ buduyla vurulduğunu söylemişlerdir. Fakat Allah'tan bir haber olmadan bu bilinemez. Bu sebeple kitapta bildirildiği şekilde 'bir parçası ile' vuruldu denebilir."* demiştir.

Sonuç

Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*'de insanı bilgiye/ilme ulaştırıcı yollar olarak tespit ettiği, *el-'iyan*, *haber* ve *nazar* diyerek kavramsal çerçevesini çizdiği sisteme bağlı kalarak, Kur'an'ı tefsir etmiştir. O peygamberlerin getirdikleri haberleri, bu bilgilerin açık delillerle/mucizelerle ispatlanması sebebiyle en

¹⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 8:587.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2:186; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandi, *Bahru'l-ulûm* (b.y., ts.), 1:63-64.

¹⁰⁶ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 1:492.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1:297-298.

doğru, en sağlam bilgi olarak kabul etmiştir. Ona göre Hz. Peygambere indirilen Kur'an, mutlak ve doğru bilgiyi içermektedir. Rasulullah'tan (sav) mütevatir olarak bize ulaşan haberlerin doğruluğunda bir sorun bulunmadığı gibi Peygambere refi' kesin olan haberler de delil olarak kabul edilir. Bunlar dışında ayetlerin tevilini için kullanılacak haberlerin Kur'an'ın nassına aykırı olmamaları gerekmektedir. Zira bu tür haberlerin doğru olma ihtimali bulunduğu gibi yanlış olmaları da muhtemeldir. Bu sebeple muradı ilahiyi tespit amacıyla kullanılacak haberler nazara vurulmalıdır. Mâturîdî Nazarı tedebbür ve tefekkür ile birlikte düşünmektedir.

Mâturîdî Kur'an kıssalarını tevilde bu temel parametrelere bağlı kalarak kaynaklara müracaat etmiştir. Bu bağlamda o diğer müfessirler gibi Kur'an'a, sünnete, sahabe kavline müracaat etmiş, Tabiinin ve kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. İsrâîliyyât temelli haberlere ise eleştirmek gayesiyle dikkat çekmiştir.

Mâturîdî Kur'an kıssalarını tefsirde birinci kaynak olarak Kur'an'ı kullanmış, bunu yaparken de hikmeti merkeze alan bir yaklaşım sergilemiştir. O, kişi, zaman ve mekandan ziyade kıssaların Kur'an'da zikrediliş nedeni ile ilgilenmiş, ayetlerde verilmek isetenilen mesajın ancak hikmetin doğru tespiti ile mümkün olabileceğini savunmuştur. *Te'vîlât'* ta tefsir edilen neredeyse her kıssada ilahi hikmet ve amacı tespit ve bu doğrultuda tevilin yönlendirilmesi şeklindeki yaklaşımı müşahede mümkündür.

Mâturîdî kıssaları tevilde hadislerden de istifade etmiş ama kullandığı hadisleri merfu olarak nitelememiş, bunun yerine onlar için rivayet, haber hatta kıssa ifadesini kullanmıştır. O, Kur'an ile çatıştığını düşündüğü hadis rivayetlerini kabulde ise çekingen davranmış ve bunları ayetlerin tevilinde kullanmamıştır. Söz konusu hadisler meşhur ve maruf olsa ve diğer müfessirler tarafından referans gösterilseler de Mâturîdî nezdinde hüküm bina edilecek kaynak değerine sahip olmamışlardır.

Mâturîdî de diğer müfessirler gibi sahabeden nakilde bulunmuş, tefsirinde onların kavillerine yer vermiştir. O yer yer sahabenin görüşlerini kime ait olduğunu zikrederek alıntılanmış fakat pek çok yerde sahabilerin isimlerini anmaksızın onların sözlerini nakletmiştir. Onun görüşlerine müracaat ettiği sahabiler arasında Abdullah İbn Abbâs (ra) ve Abdullah b. Mesûd'un (ra) öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte o sahabe kavillerine muasırı olan müfessirler kadar sık müracaat etmemiş, bu konuda seçici davranmıştır.

Mâturîdî'nin kıssaların tevilinde müracaat ettiği bir diğer kaynak tâbiûn alimlerinin görüşleridir. O tâbiûndan bir çok alimden görüş aktarmıştır. Onun bilgisine müracaat ettiği alimler arasında Hasan el-Basrî ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Zira Hasan el-Basrî'den yaptığı nakillere, bu

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

nakillere getirdiği yorumlara bakıldığında Mâturîdî'nin tefsirdeki dirayet gücünün şekillenmesinde bu tabii alimin büyük bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o Hasan el-Basrî'nin her görüşünü onaylamamış, onun kıssaların teviline yönelik bazı açıklamalarını eleştirmiştir. Bu durum onun onun tevil için belirlediği kriterlere bağlı kalmasından kaynaklanmıştır.

Mâturîdî'nin kendinden önceki alimlerden naklettiği bilgileri çoğunlukla meçhul sıyga ile aktarması sebebiyle alıntıladığı görüşlerin çoğunun kime ait olduğunun tespiti mümkün değildir. Ancak isimlerini kaydederek görüşlerini zikrettiği pek az sayıdaki alim göz önünde bulundurulduğunda onun, tebeu't-tabiinden veya sonraki dönem müfessirin açıklamalarını da kullandığı anlaşılmaktadır.

Hz. Adem'in iki oğlu hakkındaki farklı rivayetleri kullanması müfessirin ayetler hakkında nakledilen bilgilerin çoğuna hakim olduğunu gösterir. O muasırı müfessirlerle benzer kaynakları kullanmış olmalı. Bu durum Mâturîdî'nin yaşadığı dönemde Türkistan olarak nitelediğimiz coğrafyanın merkez coğrafya diye tanımlayabileceğimiz bölge ile aynı bilgi birikimine sahip olduğunu işaret etmektedir. Mâturîdî'nin farklı görüşleri naklediş usulü analiz edildiğinde onun, teville giderken kabul etmediği görüşlerin dahi gerekçelerini zikretmekten çekinmediğini ortaya koymaktadır. Bu gerek muasır gerekse sonraki dönemlerde yaşamış müfessirlerinin başvurmadıkları bir yöntemdir. Kimi müfessir rivayetleri nakledip kabul ettikleri görüşlerin nedenlerini açıklamakla yetinmiş, kimi müfessir ise karşı çıktığı rivayeti zayıflatmayı veya kabul ettiği rivayeti kuvvetlendirmeyi tercih etmiştir.

Mâturîdî'de ise durum farklıdır. O, karşı çıktığı görüşü savunanların gerekçelerini de sıralamıştır. Bazen hangi görüşü tercih ettiğini bile söylememiş bunun yerine ayetlerin amacını tespitte çalışmıştır. Ayetin amacını tespitten önce iki farklı görüşü gerekçelendirmek tefsirlerde pek de görülen bir durum değildir. Bu yaklaşım onun bakış açısının genişliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte onun kullandığı kaynakların merkez coğrafyada kullanılan kaynaklardan daha kapsamlı olabileceği de akıllara gelmektedir. Çünkü muasırı olan müfessirler farklı fikirleri sunsa da bunları savunanların gerekçelerinden bahsetmemişlerdir. Bu veriler Türkistan ilmi muhitindeki düşünce çeşitliliğinin kaynak çeşitliliğinden de güç aldığı izlenimini vermektedir.

Kur'an'ı tefsirde izlediği yöntem Mâturîdî'yi kıssaların tefsirinde İsrâîlî rivayetleri kullanmaktan büyük ölçüde korumuştur. O, tefsirlere giren ve İslam'ın temel prensipleri ile uyuşmayan İsrâîliyyât temelli malumatı kullanmadığı gibi bunları hurafe olarak nitelemekten de çekinmemiştir.

Keskin tavrına rağmen Mâturîdî, çok az da olsa İsrâîliyyât kapsamına girebilecek bazı nakillere de yer vermiştir. O, doğrudan ehli kitabın kaynaklarına başvurmamış, bu bilgileri kendinden önceki alimlerden aktarmıştır. Yani onun kullandığı İsrâîliyyât kaynaklı malumat genellikle alıntı yaptığı kaynaklardan naklettiği, önceki alimlerin ilgili konuya getirdikleri açıklamalardır. Söz konusu malumat İslam şeriatının reddetmediği İsrâîliyyât kapsamında değerlendirilse de Mâturîdî bunları istidlal için değil, genellikle bu bilgilerden hareketle kesin hükme ulaşmanın imkansızlığını göstermek için alıntılanmıştır. Netice itibariyle Mâturîdî'nin kıssalar hakkında müfessirlerden gelen haberlere karşı sergilediği şüpheli yaklaşım *Te'vîlât'*ı İsrâîliyyât kaynaklı haberlerden korumuştur. Onun uyguladığı metod sayesinde hikmet ve amel ön plana çıkmış, İsrâîliyyât bilgisinin tevilde yer almasının doğuracağı sakıncalar kısmen ortadan kalkmış, hatta İsrâîliyyâta dayalı bilgi işlevsiz hale gelmiştir.

Kaynakça

- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.
- Bilgin, Ömer Faruk. *el-Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2012.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. b.y: Daru tavkı'n-necat, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah. *Hilyetü'l-evliya ve tabakatu'l-esfiya*. Mısır: Matbaatu's-saade, 1974.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Esad Muhammed Tîb. Suud, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnaut. b.y: Müessesetü'r-risale, 1421/2001.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selame. by.: Dâru tîbe li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty.
- İbnü'l-Münzir, Muhammed b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdurrahman et-Turkî. Medine: Dâru'l-meâsir, 2002.
- Kutlu, Sönmez. "Bilinmeyen Yönleri ile Türk Bilgini İmam Mâturîdî". *Dini*

Savut, The Sources That Maturidi Refers to in The Interpretation of The Parables of The Qur'an

- Araştırmalar* 5, no.15 (2003): 5-28.
- Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *et-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiyye: Câmîâtü'l-Mısriyye, ty.
- Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Basellûm. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426/2005.
- Müslim, Ebu'l-Hasen b. Haccac. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Matbaatu İsa el-Babî el-Halebî, 1374/1955.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebi. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001.
- Özden, Şükrü. "Mâturîdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28:146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özdeş, Talip. *İmam Mâturîdî'nin Te'vîlatü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Savut, Harun. *Rivayet Sorunlarına Çözüm Arayışı İbn Kesir Tefsiri Bağlamında*. Ankara: Otto, 2016.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. b.y.: ts.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2008.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto, 2019.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke: Dâru't-terbiyyeti ve't-türas, ts.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bânî el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâturîdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28:151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41:32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tuğlu, Nuri. "Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7, no. 2 (2010): 95-139.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn*. Kahire: Mektebetü vehbe, 2003.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Medhal lidirâseti't-teşriyyeti'l-islâmiyye*. Bağdat: 1969.